

ЕМІГРАЦІЙНІ НАСТРОЇ МОЛОДІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ – СХІДНОЇ ЄВРОПИ

EMIGRATION MOODS OF YOUTH CENTRAL – EASTERN EUROPE

Стаття присвячена дослідженню й аналізу еміграційних настроїв студентів вищих навчальних закладів Центральної – Східної Європи як важливого чинника їхньої життєвої перспективи. Країни, які зацікавлені в «припливі мізків» і знають їх економічну ціну, ведуть активну та цілеспрямовану міграційну політику щодо залучення висококваліфікованих спеціалістів з країн, що розвиваються, адже в таких країнах фасадний демократичний режим, загальна неефективність економік, зниження рівня культури й освіти в суспільстві, корупція, кримінальний капіталізм, «олігархічна» концепція управління – усе це стає виштовхувальними факторами (push-factors), які зумовлюють міграційні настрої чи від'їзд молоді з вищою й постуніверситетською освітою. Результати міжнародного дослідження базуються на вибірковій базі даних опитаних студентів у 2018/19 навчальному році Центрально-Східних регіонів вищої освіти Європейського простору. Дослідження проводилося у вищих навчальних закладах п'яти країн (Словаччина, Румунія, Україна, Сербія, Угорщина). Згідно з результатами дослідження, чим більше економічно розвинена країна, тим нижчий рівень еміграційних настроїв молоді або ж вони планують покинути країну на короткий термін з метою навчання, здобуття досвіду роботи. Більше ніж половина студентів Угорщини, Словаччини та майже половина студентів України виконує оплачувану роботу, тоді як більшість студентів Румунії займається волонтерством. Виконувана робота українських студентів найчастіше пов'язана з їхньою сферою навчання, тоді як угорські студенти становлять найбільшу частку тих, чия робота не пов'язана з навчанням. Виходячи з результатів дослідження, спостерігаємо, що траєкторія професійних планів респондентів спрямована в напрямі зовнішньої трудової міграції, що негативно позначиться на економічному розвитку регіонів у зв'язку з утратою перспективного трудового ресурсу.

Ключові слова: студенти, еміграційні настрої, підробіток, оплачувана робота,

волонтерство, Україна, Угорщина, Румунія, Словаччина, Сербія.

The article is devoted to the research and analysis of the emigration moods of students of higher education institutions of Central and Eastern Europe as an important factor in their life prospects. Countries that are interested in "brainstorming" and know their economic cost, are pursuing an active and focused migration policy to attract highly qualified specialists from developing countries. After all, in these countries: the facade of the democratic regime, the general inefficiency of economies, the decline in the level of culture and education in society, corruption, criminal capitalism, the "oligarchic" concept of governance, all of which become the push factors driving migration or departure. young people with higher and post-university education. The results of the international study are based on a sample database of students surveyed in the 2018/19 academic year of the Central and Eastern European Higher Education Regions. The study was conducted in institutions of higher education in five countries (Slovakia, Romania, Ukraine, Serbia, Hungary). According to the research, the more economically developed a country is, the lower the level of emigration sentiment among young people, or they plan to leave the country for a short time in order to train them to gain work experience. More than half of the students in Hungary, Slovakia and almost half of the students in Ukraine do paid work, while most Romanian students volunteer. The work done by Ukrainian students is most often related to their field of study, while Hungarian students make up the largest proportion of those whose work is not related to study. Based on the results of the study, we observe that the trajectory of the respondents' professional plans is directed towards external labor migration, which will negatively affect the economic development of the regions due to the loss of promising labor resources.

Key words: students, emigration sentiment, part-time, paid work, volunteering, Ukraine, Hungary, Romania, Slovakia, Serbia.

УДК 316.4

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-1.15>

Варга Н.І.

к.соціол.н., доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Ужгородський національний університет

Гвоздецька Б.Г.

к.соціол.н., доцент кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Нікон Н.О.

к.соціол.н., доцент кафедри психології та соціальної роботи Одеський національний політехнічний університет

Постановка проблеми. Останніми роками в Україні інтенсифікувалися міграційні процеси, особливо гостро відчувається проблема зовнішніх трудових міграційних процесів, які відбуваються в одному напрямі. Такий вектор міграційних процесів завжди спрямований у напрямі периферія – цент, країни, що розвиваються, – країни з високим економічним розвитком. Суб'єктами трудових міграційних процесів частіше є молодь із високим рівнем людського капіталу (люди з вищою й постуніверситетською освітою). Відтік працездатної молоді з країни призводить до зниження трудового та культурного потенціалу країни донора. Оскільки молодь є головним суб'єктом трудо-

вих міграційних процесів, то діагностика їхніх професійних планів, орієнтованість на працевлаштування в країні з високим економічним розвитком дають змогу окреслити траєкторію змін соціально-економічного та культурного розвитку регіону й країни загалом. Звідси – наше зацікавлення тим, планує молодь вищих навчальних закладів залишитися й працювати надалі у своїй країні чи мігрувати з неї, повернутися чи не повернутися взагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науковій літературі процес трудової міграції людей із високим рівнем людського капіталу фігурує під назвою «міграція еліт» і має на увазі масову міграцію висококваліфікованих спеціа-

лістів, що пов'язана зі збільшенням ролі транснаціональних корпорацій і, відповідно, зменшенням ролі національної економіки в умовах світової економіки [2, с. 120].

Вагомий внесок у дослідження теорії і практики міжнародної трудової міграції зробили В. Євтух, Е. Лібанова, О. Малиновська, І. Прибиткова, М. Шульга. Еміграційні настрої донині не привернули значної уваги сучасних дослідників, проте ця проблематика наявна в низці розвідок із міграційної тематики таких авторів: Є. Красинця, Ю. Платонова, Т. Юдіна. Роботи О. Дейнеко, Г. Остроухової, Л. Сокурянської, Р. Шейко, Г. Щерби присвячені еміграційним настроям пострадянського студентства, соціально-економічним наслідкам міграції молоді з України.

Постановка завдання. Метою статті є порівняльний аналіз еміграційних настроїв молоді Центральної – Східної Європи як важливих чинників їхніх життєвих перспектив.

Дослідження проводилося за допомогою методу анкетування студентів другого курсу денної форми навчання у 2018/19 навчальному році у вищих навчальних закладах Східного регіону Угорщини, Словаччини, Румунії, Сербії (при співпраці Центру досліджень і розвитку вищої освіти університету Дебрецена (CHERD-Hungary)) та України. Результати дослідження отримані з великої вибіркової бази даних опитаних студентів у 2018/19 навчальному році (PERSIST 2019, n = 2315). Угорський зразок (n = 934) заснований на квотах, що репрезентує факультети та сферу навчання студентів. У транскордонних установах використовувалися вибірки ймовірності, зверталися до студентів у групи на курси університетів/коледжів, де вони проходили повне опитування (n = 1381). Аналіз даних проводився за допомогою програмного забезпечення SPSS 22.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання зовнішньої трудової міграції серед молоді сьогодні стоїть надзвичайно гостро особливо для України. У наявних соціально-економічних і політичних обставинах кількість осіб, які залучені в трудову міграцію, невпинно зростає, остання криза та події, які нині відбуваються в Україні, ще більше активізували процеси економічного біженства, еміграції молоді. Також істотному зростанню кількості трудових мігрантів України останніми роками сприяло розширення ЄС, що відбулося за рахунок країн Центральної та Східної Європи, відкриття кордонів між ними, безвізовий режим між Україною та Європейським Союзом – статус, що дозволяє громадянам України вільно перетинати міждержавні кордони країн. До того ж різке скорочення народжуваності й старіння населення в країнах ЄС на тлі розширення виробництва також стимулює міграцію молоді.

Отже, серед основних причин міграції молоді варто виокремити економічні, фінансові, соціально-культурні тощо. Виходячи з результатів аналізу міграційних потоків молоді України (К. Брензович), зазначимо, що 72% респондентів не бачать хорошого майбутнього для себе і своєї сім'ї в Україні, 44% респондентів основною причиною міграції визначили те, що в Україні за роботу мало платять, 41% – немає можливості повноцінно реалізуватися як професіонал, 34% – існує нестабільна політична ситуація, 33% заявили, що за кордоном можна нормально заробляти, навіть маючи непрестижну роботу [1].

Зовнішня трудова міграція в Україні характеризується виїздом за кордон молодих висококваліфікованих фахівців з обов'язковим бажанням легалізувати свій офіційний статус у країні-роботодавцеві. Українські експерти зараз констатують, що за час кризи навіть значно збільшилася кількість наших співвітчизників-заробітчани за кордоном [5, с. 132]. Так, 41% трудових мігрантів молодші за 35 років порівняно з 34% у загальній чисельності населення. Це ще більше виражено в Польщі, де 47% українських трудових мігрантів молодші за 35 років [3]. Відповідно, ці форми міграції можуть бути ідентифіковані як «відтік мізків» (brain drain), тому що передбачають від'їзд із країни соціальної еліти на довгий термін.

На думку А. Бозокі, найбільш талановиті люди часто виїжджають, тому що соціальна еліта в їхній рідній країні сформувалася в умовах перехідного періоду, який уражений корупцією та кримінальним капіталізмом. Створена «олігархічна» концепція управління державою не може бути достатньо привабливою для нормального життя [6, с. 106].

Згідно з експертними оцінками, міграція осіб із високим рівнем соціального капіталу визначається не тільки соціальними, економічними проблемами, які характерні для країн транзитивної економіки, а й політичними, а деколи ще й культурними чинниками. Часто еміграція соціальної еліти є відповіддю на більш системну кризу, у якій перебувають країни в процесі демократичного становлення. Фасадний демократичний режим, загальна неефективність економік, зниження рівня культури й освіти в суспільстві, а також відсутність явних перспектив – усе це стає виштовхувальними факторами (push-factors), які визначають від'їзд осіб. Найчастіше особи з високим рівнем людського капіталу вибирають країни Північної Америки та Європейського Союзу, що стає для них своєрідною фінансовою інвестицією й пов'язано з планами постійного проживання за кордоном.

Наприклад, у державах Європи на сучасному етапі привабливим для трудових мігрантів є високий рівень соціально-економічного

розвитку та матеріального благополуччя населення; підвищені показники старіння населення регіону й відповідне збільшення на континенті кількості непрацевдатних громадян; наявність вакансій на непопулярні та низькооплачувані для європейського населення види робіт; порівняно сприятливі умови для працевлаштування й нелегального виконання певних видів робіт; прийнятні умови працевдавців для іноземних заробітчан і можливість отримувати готівкою оплату за виконану роботу; прийом на роботу в приватному секторі без облікового контролю та державного реєстру; спрощені можливості для іноземців відкрити свою справу й отримати певні преференції, включаючи офіційне право набуття європейського громадянства, освіти, житло тощо. Так, виникають передумови для появи масових неконтрольованих трудових міграцій у європейські країни, які інколи в публіцистиці називають економічними біженцями. За офіційним експертним висновком Міжнародної організації з міграції (МОМ) та її аналітичним висновком 2000–2007 рр., Європа останніми десятиріччями перетворюється на континент людей похилого віку, трудових мігрантів і шукачів притулку [4, с. 78].

Основні наслідки еміграції для країни виявляються в низці негативних соціальних явищ, таких як депопуляція або «зненаселення» територій; злочинність і корупція (торгівля людьми), транзит нелегалів; соціальне сирітство або проблема дистантних сімей; «відтік мізків», тобто міграція людей із вищою освітою.

Варто зазначити, що під еміграційними настроями в соціологічній перспективі варто розглядати поєднання бажання до виїзду зі ступенем готовності його реалізації. У дослідженні ми аналізуємо еміграційні настрої молоді Центрально-Східної Європи в контексті можливої еміграції.

Результати дослідження показали, що українські студенти становлять найвищу частку респондентів, які планують працювати за кордоном, більше ніж дві третини респондентів хотіли б працювати за кордоном, а частка тих, хто готовий працювати не за спеціальністю, надзвичайно висока (33,8%). Угорські та словацькі студенти становлять найбільшу частку тих, хто не планує виїжджати за кордон узагалі (58,0% і 56,2%). Частка українських і сербських студентів, які хочуть виїхати з країни, надзвичайно велика: серед українських студентів такі плани мають кожен четвертий респондент і серед сербських студентів – кожен п'ятий респондентів (таблиця 1).

Трудова міграція молоді України характеризується ознакою безповоротності, особливо через те що знайти роботу вдома із заробітком, який вони отримали в Європі, практично неможливо. Проблема трудової

міграції молоді посідає вагоме місце в Україні, адже, окрім міграційних процесів, тут відбувається жажливий демографічний спад. Хотілося б звернути увагу, що міграція молоді може бути як позитивним, так і негативним явищем. Позитивним вона є в тому випадку, коли молодь з-за кордону повертається додому, отримавши там хорошу європейську освіту, досвід життя й досвід роботи. Негативним явищем вона є тоді, коли молодь не повертається з-за кордону, країна втрачить освічену, мобільну та активну верству населення.

Після закінчення навчання 22,6% угорських і 22,0% румунських студентів хотіли б працювати деякий час за кордоном. 25,8% українських студентів і 21,5% сербських студентів узагалі хочуть переселитися (таблиця 1).

Таблиця 1
Розподіл планів і видів роботи за кордоном по країнах (%)

	Угорщина	Румунія	Україна	Словацьчина	Сербія
<i>Чи плануєте в майбутньому працювати за кордоном?</i>					
Так, за професією	28,3	33,4	34,2	28,1	36,2
Так, але не за професією	13,7	16,4	33,8	15,7	17,0
Ні	58,0	50,2	32	56,2	46,8
<i>Чи плануєте після отримання диплома працювати за кордоном?</i>					
Так, хочу переселитися	7,6	9,4	25,8	5,7	21,5
Так, на тривалий термін, але жити не хочу там	12,9	16,4	16,3	18,7	7,5
Так, на короткий термін	22,6	22	12,8	13,8	16,1
Однозначно не хочу	19,5	17,1	18,5	16,3	22,6
Не знаю	37,4	35,1	26,6	45,5	32,3

*Джерело: PERSIST 2019; **Виділені значення вказують на те, що в цій комірці таблиці розміщено набагато більше, ніж можна було б очікувати у випадковому макеті.

У міжнародному соціологічному дослідженні один із блоків запитань анкети присвячений вивченню думок студентів щодо зайнятості, підробітків (оплачуваної роботи чи волонтерства) під час навчання в університеті, що в майбутньому має певний зв'язок з еміграцією. Основними завданнями тимчасової зайнятості можуть бути такі елементи, як залучення до праці, отримання

Таблиця 2

Частота й фон оплачуваної та добровільної роботи по країнах (%)

	Угорщина	Румунія	Україна	Словаччина	Сербія
<i>Працюєте за оплату</i>					
Ніколи	38,8	69,3	56,3	29,3	66,7
Щороку	28,2	14,5	19,7	29,3	17,2
Щомісяця	13,4	5,9	14,7	10,6	4,3
Щотижня	19,8	10,4	9,3	30,9	11,8
<i>Працюєте добровільно</i>					
Ніколи	63,0	39,6	64,2	50,0	52,2
Щороку	26,4	33,8	14,4	36,4	18,5
Щомісяця	6,8	16,2	11,9	10,2	13
Щотижня	3,7	10,5	9,5	3,4	16,3
<i>Якщо працювали, це було пов'язано з Вашою сферою навчання?</i>					
Так, завжди	4,3	8,8	10,1	3,4	10,8
Так, переважно	17,1	20,1	16,6	25	18,9
Ні	78,6	71,1	73,3	71,6	70,3
<i>Якщо працювали добровільно, це було пов'язано з Вашою сферою навчання?</i>					
Так, завжди	8,4	18,4	8,7	7,6	11,3
Так, переважно	16,5	34,1	20,2	31,4	27,5
Ні	75,2	47,5	71,1	61	61,3

* Джерело: PERSIST 2019. ** Виділені значення вказують на те, що в цій комірці таблиці розміщено набагато більше, ніж можна було б очікувати у випадковому макеті.

професійного досвіду, що може допомогти з майбутнім визначенням професії та сфери діяльності, розширення сфери послуг, що надаються молодими людьми на ринку праці, і підвищення якості цих послуг, дає можливість адаптуватися до трудового колективу й навчитися нести відповідальність за роботу, зайняти час молодим людям, провести його з користю, отримуючи за це ще й матеріальну винагороду.

Результати дослідження показують, що оплачувану роботу найчастіше виконували словацькі студенти (30,9%), але кожен п'ятий угорський студент також працював щотижня (таблиця 2). У Словаччині та Угорщині також занадто велика кількість людей, які працюють щороку, улітку за зарплату (майже кожен третій респондент). Щомісячна регулярність найбільш поширена серед студентів в Україні й Угорщині (14,7% і 13,4% відповідно). Більшість молодих людей ніколи не працюють у Румунії (майже 70%), Сербії (дві третини) та Україні (56,3%) (таблиця 2). Отже, більше ніж половина студентів Угорщини, Словаччини та майже половина України має тимчасову зайнятість – оплачувану роботу, тоді як близько 70% студентів Румунії та Сербії не працюють за оплату.

Волонтерство є найменш розповсюдженим серед угорських та українських студентів (63,0% і 64,2% ніколи не займаються добровільністю), причому найвища частка румунських і словацьких студентів щорічно займаються добровільністю (33,8% і 36,4%), утім румунські студенти займаються волонтерством як щомісяця, так і щотижня (таблиця 2). Ми також вивчили, якою мірою оплачувана та добровільна робота пов'язана зі сферою навчання студентів. Хоча українські студенти мають меншу частку оплачуваної роботи, найчастіше це роблять ті, хто працює у своїй галузі (10,1%) (таблиця 2). Причиною цього є економічна еміграція, спричинена економічним спадом, який триває вже багато років, унаслідок чого значна частина населення працює за кордоном (головним чином у Польщі, Чехії, Словаччині та Угорщині). Унаслідок цього дефіцит робочої сили в багатьох випадках зменшується через зайнятість студентів, які ще не закінчили навчання. Частка угорських студентів, робота яких не пов'язана з навчанням, є найвищою (78,6%). Що стосується румунських студентів, ми можемо побачити, що не тільки найвища частка добровольців буває періодично й регулярно, а й серед тих, хто завжди (18,4%) і в основному (34,1%) пов'язаний із навчанням. Серед угорських та українських студентів найбільший відсоток припадає на тих, чия добровільна праця не пов'язана з їхнім навчанням (75,2% і 71,1%) (таблиця 2).

Оплачена робота передусім мотивується фінансуванням витрат на навчання та проживання, хоча може бути цільовий спосіб заробітку, але може статися, що студент бере на себе оплачувану роботу через підтримку батьків [7].

Висновки з проведеного дослідження. Запорукою розвитку й добробуту будь-якої країни є високий рівень людського капіталу (молодь із вищою й постуніверситетською освітою). У статті ми проаналізували чинники життєвих перспектив – еміграційні настрої та тимчасову зайнятість студентів під час навчального процесу, які мають вагомий вплив на те, залишиться завтра досвідчена молодь удома чи покине свою країну назавжди, що стане причиною зниження рівня життя й потенційних можливостей до розвитку.

Так, питання трудової міграції молоді є актуальним в Україні, має характер «економічного біженства». Дослідження свідчать, що більше ніж половина молодих людей із вищою освітою має намір покинути Україну, отже, ці форми міграції можуть бути ідентифіковані як «відтік мізків» (brain drain). Сьогодні загальними соціально-економічними причинами транскор-

донної трудової міграції в Україні є економічна криза й невизначеність шляхів виходу з неї, високий рівень безробіття, істотна різниця в умовах життя й рівні оплати праці між Україною та країнами-реципієнтами українських трудових мігрантів.

Порівняльний аналіз еміграційних настроїв студентів свідчить про зацікавленість студентів тематикою своєї майбутньої зайнятості й трудової міграції. Згідно з результатами дослідження, українські студенти становлять найвищу частку респондентів, які планують працювати за кордоном, надзвичайно висока частка серед українських студентів тих, хто готовий працювати не за спеціальністю (33,8%). Частка українських і сербських студентів, які хочуть виїхати з країни назавжди, надзвичайно велика: серед українських студентів такі плани має кожен четвертий респондент і серед сербських студентів – кожен п'ятий респондент. Угорські та словацькі студенти становлять найбільшу частку тих, хто не планує виїжджати за кордон узагалі (58,0% і 56,2%).

Отже, проаналізувавши життєві перспективи студентів Центральної та Східної Європи, ми охарактеризували міграційні настрої в контексті можливої еміграції, виявили й порівняли передумови та мотиви оплатної та добровільної (волонтерської) роботи студентів, виявили зв'язок сфери навчання студентів із видом їхньої праці. І можемо стверджувати, що траєкторія професійних планів наших респондентів спрямована в напрямі зовнішньої трудової міграції, що негативно позначиться на економічному розвитку регіонів у зв'язку з утратою перспективного трудового ресурсу. У дослідженні окреслюється лише один із аспектів такої значної проблеми, як трудова еміграція

та працевлаштування молоді, вона вимагає подальших дисциплінарних розвідок, у яких будуть залучені спеціалісти різних наукових сфер, тільки спільні дослідження дадуть змогу розробити соціально-економічні технології з регулювання міграційних процесів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брензович К.С. Аналіз міграційних потоків молоді України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Випуск 16. Частина 1. С. 26–29. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21055/1/8.pdf>.
2. Бурдельный Е. Современное состояние трансграничных международных миграций: Moldoscopie (Проблемы политического анализа). Кишинев : USM, 2011. С. 115–128.
3. Заха Д., Люкке М. «Останній вимкне світло»: Якими є реальні масштаби трудової міграції з України до ЄС. *Економічна правда*. 11 лютого 2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/02/11/656895/>.
4. Костащук І. До питання про етапи формування національного складу населення Чернівецької області. *Історія української географії* : всеукраїнський науково-теоретичний часопис. Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. Випуск 2 (10). С. 76–81.
5. Либанова Э., Позняк А. Формирование потоков трудовых миграций в приграничных регионах Украины. *Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина* : сборник научных трудов. Киев, 2012. С. 124–144.
6. Botnarenco S., Cebotari S. Actual migration tendencies of the Republic of Moldova population towards european area. *Moldoscopie (Проблемы политического анализа)*, nr. 3 (LIX). Кишинев : USM, 2011. С. 103–114.
7. Markos V. Az önkéntes és fizetett munkát végző hallgatók családi háttérének és munkaérték preferenciáinak vizsgálata. *Ped Acta*. 2018. № 8 (2). P. 1–16.